

De iurisprudencia et iure publica

JOG- ÉS POLITIKATUDOMÁNYI FOLYÓIRAT
JOURNAL OF LEGAL AND POLITICAL SCIENCES

2023.

XIV. évfolyam / Vol. XIV

3. szám / No. 3

Főszerkesztő / Editor-in-Chief

PACZOLAY Péter

Társszerkesztők / Editors

BALÁSSY Ádám Miklós, FEJES Zsuzsanna, KOVÁCS Endre Miklós,
KÖNCZÖL Miklós, TÓTH J. Zoltán

Nemzetközi Tanácsadó Testület /
International Advisory Board

Dalibor ĐUKIĆ, Kateřina FRUMAROVÁ,
Ján ŠKROBÁK, Aleksandra SYRYT.

Kiadja a

Magyar Jog- és Államtudományi Társaság

Publishing

Hungarian Association of Law and Political Sciences

HU ISSN 1789-0446

László Balázs
Pécsi Tudományegyetem
Állam- és Jogtudományi Kar
óraadó

XIV. évfolyam | Vol. XIV
2023/3. szám | No. 3/2023
Tanulmány | Article
www.mjat.hu

A király közjogi állása II. András Aranybulláiban

The legal status of the monarch in the Golden Bulls of Andreas II

ABSTRACT

In the legal history of Hungary we find three Acts of the Árpád era usually called 'Golden Bulls' from the royal seal put on them, two of which belongs to the reign of king András II. The Act of 1222 simply called 'the Golden Bull' is often considered as the very first element (or at least one of the first elements) of the Hungarian historical constitution. Despite their similarities, the Act of 1231 often called 'the renewal of the Golden Bull' is actually not a renewal of the Act of 1222 since it never declares that relation. Thus the Act of 1222 is better called 'the Second Golden Bull'.

From their extent and their general content, the Golden Bull and the Second Golden Bull are considered as general decrees however they also significantly bear marks and characteristics of letter patents, privileges. The Act of 1222 mainly declares and provides the basic rights of the royal servants (who later become similar and equal to the noblemen) while the Act of 1231 also widely concerns the rights and privileges of the church and its clerks.

The theses and analyses of historians and legal historians concerning the Golden Bulls of András II often put the emphasis on these rights and privileges supporting the narratives of the weakening of royalty in the 13th century and András II being a weak and politically defenceless king. However the real nature of granting privileges – similarly to royal donations – is never a mere gift. Beside these rights and privileges we always have to recognize the coinciding rights and requirements of the monarch.

Examining the elements of ius regium (royal rights) – the complex of rights determining the legal status of the monarch by providing him with political or economic benefit – we may find, that in fact, the Golden Bulls of András II guarantee the rights and privileges of the royal servants, the church and its clerks just as much as they grant the rights and requirements of the monarch. In other words, the declaration of any rights and privileges of the subjects of the monarch and the royalty not only means that these subjects are authorised to enjoy and claim these rights but also that they can enjoy or claim no more and the royal rights can not suffer any more diminutions.

KEYWORDS: king, royalty, royal rights, Golden Bull, András II

Bevezetés

A történeti irodalom és – ennek hatására is – a közvélekedés II. András Aranybulláit, az 1222. évi¹ és az 1231. évi² dekrétumokat általában a királyi szerviensek (és részben a nemesek), illetve az egyház e forrásokban rögzített és megerősített jogosítványai, kiváltságai felől közelíti meg. Különösen a közismertebb első, az 1222. évi Aranybulla gyakran valamiféle korai írott alkotmányként, a rendi alkotmány alapkartájaként piedesztálra emelve jelenik meg, olykor még jogtörténeti elemzésekben is.³ Ennek oka, hogy miközben több szerző is rámutat e dekrétumok maguk korabeli csekély tényleges hatására, mitöbb, meglehetősen feledésbe merülésére,⁴ a többség mégis az (első) Aranybullának bő egy évszázaddal a keletkezése után történt újrafelfedezése és ettől kezdve – meghatározott érdekek mentén történt – hivatkozási alappá válása mentén értékeli e jogforrást.

Holub József az Aranybulla értelmezéséhez és értékeléséhez igen előremutató alapállást irányzott elő, amikor rögzítette, hogy „ha a jelentőségét vizsgáljuk, vigyáznunk kell, hogy függetlenítsük magunkat azoktól az eszméktől, amelyeket később magyaráltak bele, és csak létrejöttének körülményeit tartsuk szem előtt, azt a politikai helyzetet, amelynek eredménye volt.”⁵ E keretek betartásának nehézsége azonban nála is megmutatkozott. Egyfelől ugyanis rámutat, hogy az Aranybulla a már *Szent István* korára is elfogadható értelemben vett törvény, minthogy rendelkezéseinek forrása a királyi akarat, továbbá hogy az Aranybulla célja nem az volt, hogy a királyi hatalmat korlátozza és a szervienseknek új szabadságokat adjon.⁶ Másfelől azonban az előkelőknek a királlyal folytatott tárgyalásai után kiadott kiváltságlevélként tulajdonképpen szerződésnek nevezi az operátumot, és egyes, az ország egésze és különösen a királyi hatalom érdekében hozott határozatairól úgy fogalmaz, hogy „ezek nagyon jellemzőek, mert azt mutatják, hogy a most kormányra került ellenzéki urak mennyire nem gondoltak csak a maguk érdekeivel, tehát mennyire nem akarták a maguk javára kihasználni helyzetük előnyeit”.⁷

Az 1222. évi Aranybulla nyolcszázadik évfordulója alkalmából rendezett megemlékezések kerete jó alkalom arra, hogy ismét kísérletet tegyünk a *Holub József* által kitűzött vizsgálati szempont érvényesítésére, és az Aranybullát – valamint a gyakran bullamegújításnak nevezett 1231. évi dekrétumot – a maga valójában, az utókor által hozzákapcsolt eszmék lehámozásával vizsgáljuk. Ennek célja ezúttal – az ünnepi alkalom okán is – nem annak a kérdésnek a részletes taglalása, hogy II. András két dekrétuma ténylegesen mennyiben biztosított új jogosultságokat a kedvezményezetteknek, illetve hogy a gyakorlatban mennyire érvényesültek ezek a rendelkezések. Éppen az évforduló alkalmából látszik azonban különösen illendőnek, hogy (jog)történelmünk e nyolcszáz esztendő darabjának teljesebb megismerésére és árnyaltabb értékelésére törekedjünk oly módon, hogy II. András Aranybulláit a szokásos vizsgálati szempontok és a kedvezményezetti oldal helyett az oklevelet adó

¹ Endlicher, Stephanus Ladislaus (ed.): *Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana*. Scheitlin & Zollikofer, Sangalli, 1849. 412-417. o.

² Uo. 428-433. o.

³ Horváth Attila (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*. Nemzeti Közszerzői Egyetem, Budapest, 2014. 44-45. o.; Varga Zs. András: *Alkotmányosságunk élő jogforrása, az Aranybulla*. 44. o. In *Alkotmánybírói Szemle*, 2022/1. szám, 44-47. o.

⁴ Degré Alajos: *Magyar alkotmány- és jogtörténet. Készült: Dr. Degré Alajos egyetemi tanár 1950/51. tanévben tartott előadásai nyomán*. Publikon Kiadó, PTE ÁJK, Pécs, 2009. 65-66. o.; Marczali Henrik: *Világtörténelem – Magyar történelem*. Gondolat Könyvkiadó, Franklin Nyomda, Budapest, 1982. 80-81. o.

⁵ Holub József: *A magyar alkotmánytörténelem vázlatja I. A legrégebbi időktől a mohácsi vészig*. Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda R.-T., Pécs, 1944. 91. o.

⁶ Uo. 90-91. o.

⁷ Uo. 88., 90. o.

uralkodó, a királyi hatalom szempontjainak előtérbe helyezésével némiképp más megvilágításba helyezzük.

I. Az Aranybullák jogforrási jellege

II. András Aranybulláit a középkori írott jogforrások hagyományos megkülönböztetésében általában a dekrétumok, az általános magatartási szabályt megfogalmazó törvény(könyv)ek közé sorolják.⁸ Elolvasva e forrásokat, egyértelműen kijelenthető, hogy bennük valóban kötelező magatartási szabályok találhatók. A jogforrási jellegük további elemei pedig az érdemi rendelkezéseket bevezető – az 1222. évi és az 1231. évi dekrétumok esetében egymástól alig különböző – szövegrészekben mutatkoznak meg.

Az 1222. évi és az 1231. évi dekrétum bevezetője is utal az új rendelkezések mellett a nemesek és az ország más embereinek – a későbbi törvényben: az ország jobbágyainak és szervienseinek – a szent király, vagyis Szent István által engedett szabadságaira, amiben azonban nemcsak első királyunk dekrétumaira, hanem a szokásjog (esetleg a legitimitást erősítendő, hagyományosan Szent Istvánhoz kötött) szabályaira is rá kell ismernünk. A két törvény születéséhez vezető folyamatokban azonban észrevehető egy nem jelentéktelen, de még nem is túlgondolandó különbség. Az első Aranybullában ugyanis II. András törvényi ígérekkel és az ezeket garantálni hivatott ellenállási záradékkal, ha szűk körben is, de elvileg tovább korlátozza a királyi hatalmat annyiban, hogy az ott ígért és megerősített jogaikban sértett alattvalók ezt követően már nemcsak a korábbi királyoktól származtatott régi jogukra és a szokásra hivatkozhatnak, hanem az Aranybullára is. Maga az 1231. évi dekrétum azonban – jelentős szövegbeni egyezésük ellenére – nem hivatkozik a kilenc évvel korábbi törvényre, és tartalmát tekintve sem egyszerűen annak átültetése, megerősítése, materiájában néhol szűkebb, máshol szélesebb annál. Ezért a későbbi forrásra gyakran használt „bullamegújítás” megjelölés helytelennek látszik, sokkal inkább a régi szabadságoknak és a gyakorlatban érvényre nem jutott ígéreknek az aktuális politikai viszonyok keretében történő újabb deklarálásáról van szó.

Mindkét forrás szövegében a világi előkelők egyértelműen és nyilvánvalóan csak kérelmezőként jelennek meg, és a király az, aki – „kéreseiknek mindenben eleget kívánván tenni” – üdvösen rendelkezik. Szó sincs tehát az uralkodó és az alattvalók (bizonyos csoportjának) közös törvényhozási aktusáról vagy ezek szerződéséről. Ez utóbbi megoldásnak a korszak írásos emlékeiben egyébként sincs semmilyen nyoma, a XIII. század elején nem azonosítható olyan, közjogilag is értelmezhető (az alattvalók összességét magában foglaló vagy azok egyes csoportjaiból renddé szerveződött) entitás, amely a királlyal szemben hatalmi-közjogi szempontból bármennyire is összemérhető és szembeállítható szerződő félként jelenhetne meg. Ezért – és ezt erősíti a bevezetésnek a „hogy a királyi méltóság teljesebben megőriztessék” kitétele is – II. András rendelkezéseinek hátterében még nem valamiféle szervezett és a jog által biztosított rendi fellépés, hanem a királynak saját hatalmi-politikai érdekeit is védő észszerű belátása áll. A mindkét dekrétumban olvasható „ut tenemur” megjegyzés tehát még nem közjogi kötelezettségre, nem a királyi hatalom valódi közjogi korlátjára, hanem politikai kötöttségre utal.

Ugyanakkor a törvény és törvényhozás Árpád-korra értelmezhető meghatározása szerint a személyes királyság elvileg korlátlan királyi főhatalma keretében a király kötelező magatartási szabályt meghatározó akarata annak megjelenési formájától függetlenül: törvény,⁹

⁸ Béli Gábor: *Árpád-kori törvényeink*. 35. o. In JURA, 2000/1-2. szám, 35-45. o.

⁹ Uo. 44. o.

és mindenkor és mindenkire nézve teljes kötelező erővel bír. E kvázi-definícióból pedig egyaránt következik, hogy a király fogalmilag nem alkothat a törvénynél alacsonyabb szintű jogszabályt, ugyanakkor törvényi rendelkezései sem képeznek hierarchikus rendszert, vagyis jogforrási értelemben az Aranybulla sem tekinthető az egyéb Árpád-kori törvényeknél magasabb rendű, sarkalatos- vagy alaptörvénynek.

II. Ellenállási záradék és ellenállási jog

A jogforrási jellegük mellett II. András Aranybullái karakterének és jogi lényegének e dekrétumok egészét átfogó másik sarkalatos pontja az ellenállási záradék, amelynek értelmezése során azonban aligha szakadhatunk el az e szövegrészt közvetlenül megelőző *corroboratio* kitételeitől.

Az 1222. oklevél érdemi rendelkezéseit követő megerősítő záradékban ugyanis a király azt a követelményt fogalmazza meg, hogy engedménye és rendelése az ő és utódai idejében is örökké érvényes legyen, hozzátéve, hogy szabadságaiknak örvendvén a nemesek meg ne tévedjenek, a királyhoz és utódaihoz mindenkor hűségesek maradjanak, és a koronának járó szolgálatokat meg ne tagadják. Ez egyértelműen arra utal, hogy az Aranybullát II. András nemcsak a királyi szerviensek jogainak, de legalább annyira saját előjogainak biztosítékául is szánta, azzal számos tekintetben saját hatalmát is megerősítette.¹⁰ Ennek fényében a dekrétum közismert ellenállási záradéka, miszerint a törvényben rögzített jogaik, kedvezményeik biztosítását a mindenkori püspökök, a király jobbágyai és a nemesek együtt vagy egyenként is a hűtlenség bélyege nélkül követelhetik a királytól, annak észszerű folyamánya, hogy az Aranybulla rendelkezései a király akaratát, saját vállalásait tartalmazzák, ezeket ismeri el magára nézve is kötelezőnek.¹¹

Az 1222. évi Aranybulla látszólag meglehetősen kiterjedt – ekként a királyi hatalmat jelentősen korlátozó – ellenállási záradékát illetően azonban nem hagyható figyelmen kívül az a tény, hogy a dekrétum maga nem határozza meg a „hűtlenség minden vétke nélküli ellenállás és ellentmondás” gyakorlásának módozatait, semmiféle eljárásrendjét, és erre vonatkozóan egyéb korabeli forrás sem áll rendelkezésünkre. Alighanem e záradéokra különösen igaz Pármiczky Mihály megállapítása, miszerint a királynak eleve nem volt szándékában az Aranybulla egyes rendelkezéseinek érvényesítése, a jogáról való ilyen mértékű lemondás, ezért a jogszabály szándékoltan „pongyola” megfogalmazása.¹² A személyes királyság korában ugyanis a királyi hatalom jellegéből adódóan az Aranybulla igen általános megfogalmazása alapján, törvényben rögzített vagy a szokásjogban berögzült és jól ismert ellenállási eljárásrend hiányában igen nagy merészségre vallott volna ténylegesen és nyíltan szembe szegülni a királyi akarral.

Az 1222. évi Aranybulla megoldástól lényegesen különbözik az 1231. évi dekrétum ellenállási záradéka. Már a *corroboratio* hangsúlyozza, hogy a király mellett annak fiai is kötelezőnek ismerik el a törvény rendelkezéseit, minthogy azokat közös esküvel és mindegyikük pecsétjével erősítették meg. Az ez után következő ellenállási záradék pedig – a püspökökre, a király jobbágyaira és a nemesekre utalást sem téve – azt rögzíti, hogy ha a király vagy fiai, illetve utódai a törvényben engedett szabadságokat megsértenék, az esztergomi érsek

¹⁰ Marczali: i. m. 79. o.

¹¹ Béli Gábor: *II. András korabeli jogforrások, különös tekintettel az Aranybullára*. In Zsoldos Attila (szerk.): *Aranybulla 800. Tudományos konferenciák az Országházban*. Országház Könyvkiadó, Budapest, 2022. 140. o.

¹² Pármiczky Mihály: *A magyar ius regium az Árpádházi királyok korában. De iure regio Hungarico tempore regum stirpis Arpadianae*. Budapesti Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Jogtörténeti Szeminárium, Budapest, 1940. 36-37. o.

„jogában álljon szabályszerű előzetes megintés után kiközösítés büntetésével fenyeíteni” őket. A kilenc évvel korábbi pusztá deklaráció itt válik – legalább a törvényi rendelkezés szintjén – valódi és érvényesíthető ellenállási joggá azzal, hogy immár az ellenállás módja, valamiféle eljárási rendje is meghatározásra kerül.

Az egyházi fenyegetés kilátásba helyezése a kor viszonyai között korántsem elhanyagolható jelentőségű. A királyi hatalomgyakorlás legitimitásának alapvető jellemzője és terjedelmének – a király ésszerű belátása, politikai-gazdasági megfontolása mellett – tényleges korlátja az, hogy a magyar uralkodó keresztény király. Ez a királyeszmény – Deér József szavaival – azt jelenti, hogy a király „már a vérségi tekintély dacára sem élvezi azt a boldog felelőtlenséget, mint pogány ősei; erős kézzel, sőt despotikus eszközökkel irányíthatja népét, de csak addig, míg cselekedetei megfelelnek a kegyes, igazságos és békességes király eszményének, míg nyilvánvalóan tiszteletben tartja az isteni törvényt, míg őrizője és végrehajtója, de nem megmásítója a szokásban, a hagyományokban élő szentséges jognak”.¹³ E gondolati keretben a keresztény királyi erények kikényszerítésére eszközzel és hatalommal aligha rendelkezhet más, mint a keresztény egyház, és több Árpád-kori forrás – a pápai legátusok magyarországi működéséről beszámoló oklevelek és a krónikák leírásai – alapján kijelenthető, hogy az egyházi büntetés (vagy legalább annak fenyegetése) akár a királyi hatalommal szemben is helyt állhat.

A középkori egyházi büntető szankciók gyakorlatában Balogh Elemér az egyháziak felfüggesztésétől vagy letételétől megkülönbözteti a leggyakoribb, világiakkal szemben is alkalmazott büntetési nemet, az excommunicatiót, míg a harmadik típus tulajdonképpen utóbbi büntetés különös faja, a magasabb rangú egyházi előjárók által alkalmazható, személyi vagy területi hatályú interdictum, amelynél fogva az egyházi szertartásokon való részvétel és a szentségek felvételének tilalma meghatározott körben mintegy kollektív büntetésként érvényesül.¹⁴ Az interdictum – önállóan vagy konkrét személy(ek) kiközösítése mellett – a világi hatalommal, különösen az uralkodóval szemben politikai nyomásgyakorlásként is hathat, és Árpád-kori (jog)történelmünkben valójában ez jutott tényleges szerephez mind az 1230-as évek elején, a beregi egyezmény megszületéséhez vezető – részben éppen az 1231. évi dekrétumban és az 1222. évi úgynevezett papi bullában megfogalmazott királyi ígérek be nem tartása miatti elégedetlenségben gyökerező – politikai folyamatokban,¹⁵ mind IV. László uralkodása során, például a kun törvények kiadását megelőzően. Az interdictum erősen politikai célzatát látszik alátámasztani az is, hogy éppen II. András esetében a pápa feltehetőleg kifejezetten megtilthatta követének, hogy az esztergomi érsek által kimondott interdictum mellett a király személyét illetően excommunicatiót is alkalmazzon,¹⁶ ezzel a király kiközösítése nélkül közvetlenül ugyan annak alattvalóit sújtotta, de ennek politikai hatása az uralkodón csapódhatott volna le.

Szemben tehát az ellenállásnak az 1222. évi Aranybulla által – elviekben – a püspökök, a király jobbággyai és a nemesek számára egyenként és együttesen is biztosított lehetőségével,

¹³ Deér József: *Pogány magyarság keresztény magyarság*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1938. 146. o.

¹⁴ Balogh Elemér: *A középkori egyház hatékony büntetőjogi szankciója: az interdictum*. In Peres Zsuzsanna – Bathó Gábor (szerk.): *Ünnepi Tanulmányok a 80 éves Máthé Gábor tiszteletére. Labor est etiam ipse voluptas*. Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest, 2021. 53-54., 56-57. o.

¹⁵ Pauler Gyula: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt I*. Athenaeum Irod. és Nyomdai R. Társulat, Budapest, 1899. 113-117. o.; Szovák Kornél: *Az egyházi Aranybulla 1222-ből*. In Zsoldos Attila (szerk.): *Aranybulla 800. Tudományos konferenciák az Országházban*. Országház Könyvkiadó, Budapest, 2022. 48-50. o.; Zsoldos Attila: *A 800 éves Aranybulla*. Országgyűlés Hivatala, Országház Könyvkiadó, Budapest, 2022. 214-218. o.

¹⁶ Balogh: i. m. 56. o.; Fraknói Vilmos: *Magyarország és a Római Szent-Szék. I. kötet. 1000–1417. Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a Római Szent-Székkal a magyar királyság megalapításától a konstanzi zsinatig*. Stephaneum, Szent-István-Társulat Tud. és Irod. Osztálya, Budapest, 1901. 53. o.

az 1231. évi dekrétumban kilátásba helyezett egyházi fenyíték gyakorlati működése – ha némiképp tompított, alapvetően politikai jellegű és célzatú interdictum formájában, és az esztergomi érsek mellett olykor a pápa követének közreműködésével – ténylegesen kimutatható. Egyértelműen látszik azonban az is, hogy az egyház nem általánosságban a törvénynek tekinthető királyi rendelkezések, ígéretek uralkodó általi be nem tartása esetén, de még csak nem is valamely konkrét dekrétum – akár az 1222. évi, akár az 1231. évi Aranybulla – teljeskörű, világiak előjogait is garantáló érvényesítése érdekében, hanem mindig a saját sérelmeinek orvosolása, saját követeléseinek érvényesítése érdekében politikai nyomást gyakorolva nyúl az egyházi fenyíték eszközéhez az uralkodóval szemben. A királyi szerviensek és nemesek számára tehát a második Aranybulla ellenállási záradéka sem biztosított effektív eszközt a törvénybe foglalt jogaiknak (köz)jogi eszközökkel történő kikényszerítésére.

III. Az Aranybullák privilegiális jellege

Bár terjedelmük, szabályozásuk tárgyköre és a rendelkezésekkel érintettek jellemzően nagyobb köre alapján az 1222. évi és az 1231. évi Aranybullát is szokásosan a dekrétumok közé sorolja a (jog)történeti irodalom, ezek jól felismerhető módon a privilégiumok egyes jellegzetességeit is magukon hordozzák. Az első Aranybulla számos rendelkezésében a királyi szerviensek, míg a második Aranybullában ezek mellett az egyház státuszának védelme és erősítése mutatkozik meg, kiemelve és jól megkülönböztetve őket a más – és lényegi jelleggel az alacsonyabb – állásúak, illetve az egyház esetében a világiak joghelyzetétől.

Az alattvalók valamely csoportjába tartozók kiváltságainak, a státuszukhoz kapcsolódó főbb jogoknak és kötelezettségeknek ilyen *ius singulare* jellegű megjelenítése alapvetően a kiváltságlevelek, privilégiumok jellemzője, azonban a szokásosan dekrétumnak nevezetett Árpád-kori törvények között sem egyedi eset, hogy II. András Aranybullái is – bizonyos rendelkezéseikben – ilyen jellegzetességet mutatnak. IV. László dekrétumai, az 1279. június 23-i budai tanácskozáson kinyilvánított végzemények és az előbbi alapján az 1279. július 13–25. napjai között tartott tétényi gyűlésen elfogadott végzéseknél a király 1279. augusztus 10. napján kelt oklevelébe foglalt szövege, az úgynevezett kun törvények a kunok, míg III. András két dekrétuma, az 1290-ben Óbudán tartott országos gyűlés végzeményei és az 1298. augusztus 5-i pesti országos gyűlés végzeményei pedig a (báróktól megkülönböztetett) nemesek jogállását meghatározó privilegiális rendelkezéseket tartalmaznak nagy számban. Béli Gábor szavaival összefoglalva e forrástani jelenséget, „a kora Árpád-koriaktól eltérően a XIII. században kiadott dekrétumok közös jellemzője, hogy formájukra nézve kiváltságok.”¹⁷

E jellegzetességük folytán a II. András dekrétumaiban olvasható, privilegiális jellegű rendelkezések megfelelő értékeléséhez ki kell emelni a korabeli kiváltságok általában érvényesülő praktikus, de jogi jelentőséggel is bíró jellemzőjét. A privilégium ugyanis – hasonlóan a királyi adományhoz, ami maga is gyakran bővebb tartalmú kiváltságlevélbe foglaltan jelenik meg, de fennmaradtak kifejezetten adományra és csak az ehhez szorosan kapcsolódó jogokra vonatkozó oklevelek is – sohasem pusztán ajándékozás, hanem *immanens* és gyakran írásban is kifejezett jogokkal és – a tűrsre, tartózkodásra kötelezettek részéről is – kötelezettségekkel körülbástyázott, a királyi akaratból normatív erőt merítő magatartási norma. A privilegiális rendelkezések nemcsak azt jelölik ki, hogy a kedvezményezettek mit várhatnak az uralkodótól, hanem – ha esetleg kevésbé látványosan is – azt is, amit a király követelhet tőlük, illetve aminél a királyi jog nem szenvedhet nagyobb csorbulást. A királyi adományokhoz hasonlóan az adománytól különböző kiváltságokról, privilégiumokról is általánosságban

¹⁷ Béli 2000: 37. o.

elmondható, hogy azokkal – az esetleg már teljesített és ekként jutalmat érdemlő szolgálat és hűség mellett – mindig a további hűség és szolgálat kötelezettsége áll szemben.

Az egyes kiváltságokban, illetve azokkal szemben a király joga többféle módon mutatkozhat meg akár kifejezetten, akár logikai értelmezés útján. Példának okáért, amikor a kiváltság abban áll, hogy valamely kötelezettség mértékét a korábbiakhoz vagy más kötelezettekéhez viszonyítva kedvezményesen határozza meg az uralkodó, abban a kedvezmény mellett éppúgy látni kell azt is, hogy a fenntartott juttatásra vagy szolgáltatásra a király továbbra is igényt tart. Ugyanígy, a korábban megállapított és újabb kiváltság keretében meg nem szüntetett és nem csökkentett kötelezettségek megmaradnak. A valamely kötelezettség alól meghatározott esetekben, feltétel mentén biztosított mentesség magában foglalja azt, hogy e feltétel hiányában a kötelezettség továbbra is fennáll, míg a valamely státuszhoz kapcsolódó kiváltság, kedvezmény pedig azt is jelenti, hogy az alacsonyabb állásúak ugyanazt a szabadságot, ugyanabban a formában nem élvezik.

IV. A bírói hatalom kérdésköre

A személyes királyság korában saját országában a király a bírói hatalom legfőbb letéteményese, személyesen – első és egyetlen fórumként vagy más bíró eljárását követően vagy mulasztása esetén, mintegy jogorvoslati fórumként – eljárva, illetőleg valamely tisztségre történő kinevezés, eseti delegálás vagy a kiváltság alapján történt választás utáni jóváhagyás által tőle ered minden bírói hatalom. E bírói főhatalom pedig II. András Aranybullájában is több ponton felismerhető.

Például a fehérvári törvénynap kapcsán mindkét dekrétum szóhasználata egyértelművé teszi, hogy azon a részvétel – és ott az ügyek meghallgatása és eldöntése – elsődlegesen a király joga (és vállalt feladata), a nádor – a király akadályoztatása esetén – csak őhelyette és az ő nevében járhat el ezen a fórumon. Ugyan 1231-ben ez a rendelkezés kiegészül azzal is, hogy a panaszosok elégedetlensége esetén a király leváltani ígéri a helyette eljáró nádort, ennek végső okaként azonban nem a panaszosok sérelmét jelöli meg, hanem azt, hogy „ha rosszul intézné a király és az ország ügyeit”.

Az első és – az egyháziakat kivéve – a második Aranybulla is rögzíti, hogy a nádor az ország minden embere fölött ítélni, de a nemesek fővesztésre vagy birtokdúlásra menő ügyeit ő – és az 1231. évi dekrétum szerint semelyik bíró – sem fejezheti be a király tudta nélkül. A világi előkelők legsúlyosabb ügyei befejezésének a király tudomásához kötésében annak garantálását is meg kell látnunk, hogy még a leghatalmasabb világi bírók se tudjanak a király híveivel szemben – esetleg a király akarata ellenére – fellépni és ekként a király hátszágát gyengíteni. Alighanem hasonló célt (is) szolgál a kiterjesztett hatáskörű országbíróra vonatkozó rendelkezés, amely annak ítélezését, de legalább az ügyek megkezdését a királyi udvarba rendeli. A helyettes bírók tartásának korlátozása pedig megakadályozza azt, hogy további szubdelegálások által a királytól eredő bírói hatalmat az általa e feladatra (személyesen) kiválasztottak elaprózzák.

A bíráskodásra vonatkozó általánosabb rendelkezések közül ugyancsak védi a király híveit a vele esetleg szembeforduló nagybírók hatalmától, és általában is a világi előkelők bíráskodást befolyásoló túlhatalma ellen irányul az 1222. évi Aranybullában az igaz szolgálattal szerzett birtoktól való megfosztás tilalmának rögzítése, valamint II. András mindkét dekrétumában az előkelők bírói ítélet nélkül – esetleg más előkelők sürgetésére – történő elfogásának vagy birtokai feldúlásának tilalma, minthogy ilyen bírói ítélet – a fentebb írtak szerint – elvileg nem születhet meg a király tudta nélkül. E rendelkezéseknek mintegy

inverzeként rögzíti az első Aranybulla azt is, hogy a bírói úton elítéltet a hatalmasok közül senki ne merje megvédeni. Ez a szabály – a bírói ítéletek tekintélyének általános védelme mellett – azzal oltalmazza a király hatalmát, hogy az általa vagy az ő tudtával és akaratából valamely világi bír által elítéltek – különösen pedig a király ellenségei, a hozzá hűtlenek – nem nyerhetnek oltalmat a király akaratára ellenére másik bírótól vagy a legnagyobb világi uraktól sem.

Különösen nagy jelentőségű, és részben már gazdasági jellegű az 1231. évi dekrétum rendelkezése, miszerint a király nem akarja, hogy a birtokvesztésben marasztaltak falvaira tüzet bocsássanak. A confiscatio alá eső vagyon elpusztításának immár kifejezett és feltétlen tilalma garantálja ugyanis e javak gazdasági értékének további kihasználását. A dekrétum szövege pedig egyértelművé teszi azt is, hogy az uralkodó akaratán nyugszik dönteni a bírói úton elítéltek birtokainak magukhoz (a kincstárhoz) vonásáról vagy eladományozásáról, tehát a királyt illeti a konfiskált vagyon gazdasági értéke – közvetlen vagy közvetett módon történő – kihasználásának joga.

V. Az alattvalók túlhatalma

A bíraskodás körében említettekén túl II. András Aranybullái néhány további vonatkozásban is fellépnek az előkelők túlhatalmával szemben. Az 1222. évi dekrétum rögzíti például, hogy a nádor, a bán, valamint a király és királyné udvarbírái kivételével senki nem viselhet két méltóságot, továbbá mindkét törvényben szerepel az egész várbirtokok és bármiféle méltóságokat örökös joggal történő adományozásának tilalma. Ez persze a királyt is gátolja abban, hogy a tisztségeket, javakat és az ezekkel járó hatalmat híveinek egy igen szűk körére koncentrálja, ugyanakkor akadályozni hivatott azt is, hogy a királlyal esetleg szembe forduló előkelők újabb és újabb tisztségek megszerzésével növeljék vagyonukat és befolyásukat.

Mivel azonban az ítélezés díjain felül gyakorlatilag csak az ispánság esetében mutatható ki a tisztséghez kapcsolódó jövedelem, így az ispáni állásba helyezés, ha rövidebb időre is, honorként, tehát nem örök joggal biztosítva, alkalmas az egyéb szolgálat ösztönzésére és jutalmazására is, ezért is kaphatnak az udvari méltóságok – birtokadomány mellett vagy helyett – jövedelmet hozó ispánságokat.¹⁸ Ezért is feltételezhető, hogy a XIII. századi dekrétumok méltóságok halmozását korlátozó vagy kizáró rendelkezései nem kívánják kizárni valamely országos tisztség mellett ispánság viselését, de legalábbis az egyéb okleveles források alapján kijelenthető, hogy a gyakorlatban nem érvényesült ilyen tilalom. És bár a forrásokban számos olyan férfiú nevével találkozunk, akik hosszabb időn és több jelentős tisztségen átívelő karriert futottak be a királyi udvarban (akár több uralkodó alatt is),¹⁹ de még a birtokaik és viselt tisztségeik nyomán legkiemelkedőbbek sem érték el, hogy tisztségeik örökletessé váljanak.²⁰

A király joga szempontjából különös értelmet nyer II. András Aranybulláinak az a rendelkezése is, miszerint a várjobbágyokat a szent királytól – tehát Szent Istvántól – kapott, a bármilyen nemzetből való vendégeket pedig a kezdettől fogva nekik engedett szabadságban kell megtartani. A kedvezményezettek számára ugyanis ez nyilvánvalóan a korábban szerzett jogaik, kiváltságaik csökkentésének tilalmát jelenti, magában foglalja azonban azt is, hogy ők maguk nem tarthatnak igényt ennél többre, továbbá a királytól kapottnál nagyobb szabadság ígéretével vagy további kedvezményekkel senki nem kecsegtetheti őket, ily módon gazdasági és fegyveres erejük sem lesz politikai eszközökkel a király ellen fordítható.

¹⁸ Mezey Barna (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 133. o.

¹⁹ Hóman Bálint – Szekfű Gyula: *Magyar történet I.* Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1935. 512., 520., 608., 616. o.

²⁰ Degré: i. m. 42. o.

VI. A hadba vonulás

II. András dekrétumainak legismertebb rendelkezései közé tartozik a katonáskodási kötelezettség szabályozása. Az 1222. évi Aranybulla értelmében a király az ország határain kívül csak saját terhére szólíthatja hadba a szervienseket, az ispánokat pedig csak akkor, ha személyesen vonul hadba, míg az 1231. évi törvény szerint az országon kívül a nemesek nem, csak az ispánok, a zsoldért szolgálók, a várjobbágyok és azok tartoznak hadba vonulni, akik tisztüknél fogva menni kötelesek, valamint a nagyobb birtokkal adományozottak. Mindkét forrás rögzíti azonban, hogy az országot ért támadás esetén – annak határain belül – valamennyi szerviens, illetve nemes hadköteles, sőt, a második Aranybulla értelmében a visszavonuló ellenséget azoknak is üldözniük kell, akik csak belföldön kötelesek hadba vonulni.

E rendelkezések lényege a kedvezményezettek oldaláról kétségkívül az a szabadság, amely személyes biztonságuk garantálása mellett jelentős vagyoni teher alól mentesíti őket a külföldi hadjáratban való részvételre kötelezés tilalmával. E szabadságok rögzítésével egyenlő fontosságú azonban annak egyértelművé tétele, hogy az országot ért támadás esetén valamennyien kötelesek fegyverrel is a király rendelkezésére állni, továbbá – a szolgáltatás-ellenszolgáltatás viszonya szerint – az 1222. évi dekrétum alapján a királyi szerviensek támadó hadjárat esetén akkor is, ha a király megtéríti költségeiket, és mindkét törvény alapján azok, akik nagyobb tisztséget vagy jövedelmet kaptak a királytól.

Fontos kiemelni azt is, hogy a katonáskodási kiváltságok e csoportra szabott jellege azt is jelenti, hogy mindazok a katonáskodásra kötelezettek, akik nem élveznek a királyi szerviensekkel, illetve nemesekkel egyenlő szabadságot, vagy akiknek saját – privilégiumon vagy szokásjogon alapuló – jogállása, kiváltsága nem terjed ki ugyanilyen vagy még nagyobb szabadságra, azok továbbra is teljes hadkötelezettséggel tartoznak.

VII. Gazdasági érdekű rendelkezések

Több olyan rendelkezés is található II. András dekrétumaiban, amelyek a királyi hatalom gazdasági alapjához, a korona vagyoni jogaihoz kapcsolódnak. Ezek közül talán legismertebb az első (és második) Aranybullának az a rendelkezése, miszerint az örökös – és végrendelet – nélkül elhunyt királyi szerviens urafogyottá váló javait (a caducitas öröklési címén) a király bírja. Eme öröklési rendelkezések lényege elsődlegesen az, hogy a király a szervienseknek a nemesekkel azonos szabad tulajdonosi, birtokosi jogot biztosít,²¹ de ilyen – élők közötti vagy végrendeleti – rendelkezés hiányában és a törvényes örökösök körének kimerülése esetén maga (tudniillik a kincstár) tart igényt javaikra. Mindkét törvény kimondja azt is, hogy az ispánok nem tarthatnak igényt a csöböradóra, vámokra, ököradóra és a várjövedelmek két(harmad) részére, mivel ezek a királyt (a kincstárat) illető bevételek, amelyekkel – ahogy az 1231. évi dekrétum említi, például azok szétosztása útján – ő rendelkezhet. Ez a szabály ugyancsak védi a király hatalmát az előkelők – közelebből az ispánok – gazdasági és ebből eredő politikai túlhatalmának kialakulásával szemben.

Az 1222. évi Aranybulla kitétele kapcsán, miszerint az új királyi pénz egy évig, húsvétól húsvétig marad használatban, általában azt hangsúlyozzák, hogy a király nem nyúlhat

²¹ Béli Gábor: *A nemesek négy bírója. A szolgabírók működésének első korszaka 1268–1351*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2008. 27-32. o.

gyakrabban az új pénz bevezetésének jelentős bevételt hozó eszközéhez, ugyanakkor az uralkodó szempontjából ez a rendelkezés éppen annak törvényi rögzítését jelenti, hogy évente egy alkalommal jogot formálhat a kötelező beváltásból eredő kamara hasznára. Hasonló logika mentén, de lényegében a törvényszövegben is kifejezetten, a második Aranybullának az az ígérete, hogy a királyokat régtől megillető huszadon kívül tizedet nem szednek, magában foglalja annak rögzítését is, hogy a huszad szedésére az uralkodó továbbra is jogot formál. Még egyértelműbben fogalmaz az 1231. évi dekrétum, amikor a további adók, behajtások és kamara haszna beszedésétől ugyan tartózkodni ígér a király, de kifejezetten kivételként jelöli meg azokat, akik – akár írott, kár szokásjogi norma alapján – a királyi kincstárnak meghatározott adót tartoznak fizetni.

VIII. A nádor szerepe

Az 1222. évi Aranybulla záró rendelkezései között található egy, a nádor személyének és tisztségének jelentőségét mutató kitétel, miszerint a dekrétum hét példányban kerül leírásra, amelyek közül az egyik – egyetlen világi letéteményesként – a mindenkori nádor őrzésében marad azért, „hogy eme írást állandóan szeme előtt tartván, se maga el ne térjen valamiben az előbb mondottaktól, se a királyt vagy a nemeseket, avagy másokat eltérni ne engedjen”.

A szövegezésből egyértelműen kiderül, hogy a nádor nemcsak tárgyi valójában őrzi a törvényt tartalmazó oklevelet, hanem a királlyal, a nemesekkel és mindenki mással szemben őrökdi annak érvényesülése fölött. Ezt az alattvalókkal szemben elsősorban a bírói hatalmán keresztül érvényesítheti, a királlyal szembeni eszközrendszeréről azonban a törvény nem árul el mást. Összevetve mégis a nádor szerepét a fentebb már elemzett ellenállási záradékkal – miszerint a világi és az egyházi előkelők és főbb tisztségviselők együttesen és egyenként is ellenállhatnak és ellentmondhatnak a királynak a hűtlenség vétke nélkül –, két megoldás kínálkozik. Egyrészt, a király jobbágyaként a nádort is – talán mindenki más előtt – megilleti az ellenállás joga. Másrészt, nem kizárható hogy az Aranybulla ígérete szerint a nádornak konkrét esetekben, saját jogkörében a király ellenkező akarata ellenére is érvényesíteni kellene a törvényben foglaltakat. Az már más kérdés, hogy II. András e lehetőséget mennyire gondolta tiszteletben tartani, illetve hogy – amit arról fentebb szó volt – az ellenállási záradék az 1222. évi formájában gyakorlatilag nem volt érvényesíthető.

Túl azon, hogy az Aranybulla rendelkezései feletti őrökdiéshez a nádornak sokkal inkább az alattvalókkal szemben vannak hatékony eszközei, mintsem a királlyal szemben, nem feledkezhetünk meg a nádori tisztség politikai jellegéről, státuszáról sem. A főbb tisztségviselők – és különösen a mind közül legmagasabb állású nádor – kinevezésével kapcsolatos (főleg XIII. századi) törvényi ígérek és a politikai erőviszonyok hullámozása ellenére ugyanis az Árpád-kor legvégéig sem hagyható figyelmen kívül a személyi döntéseknek az a jellemzője, hogy a gazdasági, politikai megfontolások mellett itt a legnagyobb a király személyes benyomásának és bizalmának jelentősége. Az uralkodó számára nyilvánvalóan fontos, hogy udvarában megbízható – ugyanakkor tehetséges – embereivel vegye körül magát, és uralma fenntartásában és működtetésében azokat és addig állítsa szolgálatba, amint az neki megfelel. Így a XIII. században egyaránt többször fordul elő az, hogy a nádor egy évet sem tölt hivatalban, de az is, hogy valaki több éven keresztül tölti be a tisztséget. A nádor kinevezésének jogát az uralkodó ténylegesen magának tartja fenn, és nyilvánvalóan bizalmi emberét állítja ebbe a pozícióba, ezért okkal bízhat abban is, és szándéka is nyilvánvalóan arra irányul, hogy a jóindulatát élvező nádor az Aranybullában megfogalmazott felhatalmazása alapján is képes esetben előbb fogja kikényszeríteni a király jogát és igényét, mint vele szemben a szerviensekét vagy más alattvalókat.

Zárszó

A kifejtettek alapján igazolhatónak látom azt a tézist, hogy az 1222. évi és az 1231. évi Aranybullák, miközben látszólag a király hatalmát próbálják valamelyest korlátok közé szorítani, valójában számos rendelkezésben, sőt, rendelkezéseik túlnyomó részében legalább immanens módon, de sokszor kifejezett formában is határozottan meghúzzák azt a vonalat, amelyen túl a királyi szerviensek vagy más alattvalók jogai nem terjeszkedhetnek túl, aminél több és nagyobb sérelmet a király joga nem szenvedhet. Ilyen formában II. András dekrétumai legalább annyira hivatottak védeni a király politikai és jogi helyzetét, mint amennyire biztosítani látszanak egy bizonyos alattvalói kör kiváltságos státuszát.

Afelől ugyancsak kevés kételyünk lehet, hogy a király maga – ameddig a politikai helyzet, hatalmának ténylegessége engedi –, illetve hívei és lekötelezettjei, például az 1222. évi dekrétum záró rendelkezéseiben is kiemelt nádor útján saját joga és érdekei érvényesítése érdekében azonnal és hatékonyan igyekezett (volna) fellépni e törvényekben foglaltak alapján is, míg a kedvezményezett alattvalók érdekérvényesítési lehetősége – a politikai erejük hullámzásán túl – kellő jogi megoldásrendszerrel (talán az esztergomi érsek számára az 1231. évi dekrétumban biztosított egyházi fenyíték kivételével) nem került körülbástyázásra.

II. András Aranybulláinak szövegéhez tehát hozzá nem téve és azokból el sem véve semmit, csupán más, a ténylegesen rendelkező és hatalmi pozícióban lévő király nézőpontját előtérbe helyező megközelítés mentén annyit feltétlenül ki lehet és ki kell jelenteni – és ez a nyolcszázadik évforduló okán sem hallgatható el –, hogy az Aranybulla a maga korabeli jellegét, valós célját és jelentőségét tekintve, az utókor által hozzákapcsolt narratívától megszabadítva, semmiképpen sem alkalmas a királyi hatalom gyengülését túlzott mértékben vizionáló és azt közjogi tekintetben is felnagyítani kívánó elméletek alátámasztására.

Irodalomjegyzék

1. Balogh Elemér: *A középkori egyház hatékony büntetőjogi szankciója: az interdictum*. In Peres Zsuzsanna – Bathó Gábor (szerk.): *Ünnepi Tanulmányok a 80 éves Máthé Gábor tiszteletére. Labor est etiam ipse voluptas*. Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest, 2021. 51-58. o.
2. Béli Gábor: *A nemesek négy bírója. A szolgabírók működésének első korszaka 1268–1351*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2008.
3. Béli Gábor: *Árpád-kori törvényeink*. In JURA, 2000/1-2. szám, 35-45. o.
4. Béli Gábor: *II. András korabeli jogforrások, különös tekintettel az Aranybullára*. In Zsoldos Attila (szerk.): *Aranybulla 800. Tudományos konferenciák az Országházban*. Országház Könyvkiadó, Budapest, 2022. 119-144. o.
5. Deér József: *Pogány magyarság keresztény magyarság*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1938.
6. Degré Alajos: *Magyar alkotmány- és jogtörténet. Készült: Dr. Degré Alajos egyetemi tanár 1950/51. tanévben tartott előadásai nyomán*. Publikon Kiadó, PTE ÁJK, Pécs, 2009.
7. Endlicher, Stephanus Ladislaus (ed.): *Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana*. Scheitlin & Zollikofer, Sangalli, 1849.
8. Fraknoi Vilmos: *Magyarország és a Római Szent-Szék. I. kötet. 1000–1417. Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a Római Szent-Székkal a magyar királyság megalapításától a konstanci zsinatig*. Stephaneum, Szent-István-Társulat Tud. és Irod. Osztálya, Budapest, 1901.
9. Holub József: *A magyar alkotmánytörténelem vázlatja I. A legrégebb időktől a mohácsi vészig*. Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda R.-T., Pécs, 1944.
10. Hóman Bálint – Szekfű Gyula: *Magyar történet I*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1935.
11. Horváth Attila (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*. Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Budapest, 2014.
12. Marczali Henrik: *Világtörténelem – Magyar történelem*. Gondolat Könyvkiadó, Franklin Nyomda, Budapest, 1982.
13. Mezey Barna (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.
14. Párniczky Mihály: *A magyar ius regium az Árpád-házi királyok korában. De iure regio Hungarico tempore regum stirpis Arpadianae*. Budapesti Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Jogtörténeti Szemináriuma, Budapest, 1940.
15. Pauler Gyula: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt I*. Athenaeum Irod. és Nyomdai R. Társulat, Budapest, 1899.
16. Szovák Kornél: *Az egyházi Aranybulla 1222-ből*. In Zsoldos Attila (szerk.): *Aranybulla 800. Tudományos konferenciák az Országházban*. Országház Könyvkiadó, Budapest, 2022. 33-56. o.
17. Varga Zs. András: *Alkotmányosságunk élő jogforrása, az Aranybulla*. In Alkotmánybírósági Szemle, 2022/1. szám, 44-47. o.
18. Zsoldos Attila: *A 800 éves Aranybulla*. Országgyűlés Hivatala, Országház Könyvkiadó, Budapest, 2022.